

Teoretická analýza vzniku světové hospodářské krise.

(Přípravná studie pro větší práci o světové krizi.)

Obsah.

- I. Úvod.
- II. Několik teoretických poznámek, nutných pro lepší porozumění výkladu o podstatě světové krise.
 1. Vzájemná závislost produkce a konsumu.
 2. Závislost produkce na způsobu rozdělení důchodů.
 3. Statická a dynamická nerovnost důchodů.
- III. Příčiny krise.
 1. Technické pokroky (racionalisace ve spojení s distribučním způsobem kapitalistickým; mechanisace pracovních sil).
 - a) Podstata racionalisace.
 - b) Racionalisace jako tendence ve formách produkce, distribuce kapitalistického řádu.
 - c) Tendence produkce a distribuce dle ortodoxního komunismu.
 - d) Důsledky plynoucí z předešlých vývodů.
 2. Splátkové obchody (instalment business).
 3. Americký bursovní krach.
 4. Momenty psychologické.
 - a) Povšechné.
 - b) Přibrzdění konsumu.
 - c) Správa majetková (prodeje z paniky, hroucení se kursů, vybírání vkladů, runy, útěk kapitálů, panika měnová).
 5. Ztráta odbytíšť.
 6. Celní přehrady malých hospodářských celků.
 7. Mezinárodní zadlužení a reparace.
- IV. Obvyklá diagnosa světové krise (teorie o deflaci) a její vyvrácení.
 1. Vznik této diagnosy o deflaci.
 2. Pojmové rozdíly mezi krisí z deflace a krisí konsumentů.
 - a) Společné znaky a vysvětlení tohoto paralelismu, svádějícího k omylu.
 - b) Odlišné znaky a důvody, vyvracející správnost teorie o zlaté deflaci.
- V. Závěr.

I. Úvod.

O světové krizi bylo již tolik psáno a to autory tak povolanými, že by mohla vzniknouti domněnka o každé další práci na toto téma, že jest buď jen opakováním toho, co již bylo řečeno, nebo že, pokud se podává něco skutečně nového, jest právě to nové omylem. Zda platí takováto alternativa i ohledně této práce, nechť posoudí a rozhodne čtenář sám.

Pojednání toto je převážně teoretické, vzdává se tedy předem jakýchkoli návodů k odstranění a vyléčení krise. Ono se však také vzdává kritiky právních řádů, o kterých bude pojednáno při rozboru krise. Není ovšem jich kritikou, nýbrž výsledkem vědeckého šetření, poukáže-li se na důsledky, ke kterým určitá zařízení toho neb onoho právního řádu musí vésti. Kritika by nastala teprve tehdy, kdybychom určitá ona zařízení posuzovali na př. po stránce spravedlivosti atp. Jediné kritické hledisko, které se v této studii vyskytuje, je požadavek ochrany výroby. To arci nepřekvapí, uvědomíme-li si obsah celé práce, která se zabývá krizí, t. j. porušením oné funkce lidské činnosti, kterou nazýváme výrobou. Řekne-li se tedy o něčem, že to působí přímo či nepřímo krizi, říká se současně, že to je výrobě, t. j. trvalému udržení maximální výroby, škodlivé. To platí i naopak.

II. Několik teoretických poznámek, nutných pro lepší porozumění výkladu o podstatě světové krise.

1. *Vzájemná závislost produkce a konsumu.*

Celé hospodářské dění lze rozdělit na dvě velké sféry: na produkci (výrobu), která statky tvoří, a na konsum (spotřebu), který je záměrně přivádí k zániku. Produkce a konsum musí býti trvale v rovnováze. Neboť nelze více konsumovati, než kolik bylo vyrobeno a trvale nelze více vyráběti, než kolik může býti zkonsumováno. V hospodářství kapitalistickém neurčuje jen rozsah výroby rozsah konsumu, nýbrž i naopak určuje konsum (tvořením cen), mnoho-li se má vyrobiti.

V hospodářství komunistickém určuje výroba, vybudovaná na podkladě statistických dat, kolik statků se konsumu přidělí. Z toho, co bylo řečeno, jasně plyne, že výchytky konsumu jsou mnohem závažnější pro výrobu v hospodářství kapitalistickém.

Zmenší-li se konsum, musí se zmenšiti i produkce, jinak objeví se nadprodukce a krise. Zde naskytá se tedy otázka, čím jest určena konsumní síla.

„Má býti určena potřebami lidí,“ pravi komunisté, „jejich zásluhami,“ pravi kolektivisté (socialisté). V kapitalisticko-individualistickém právním řádě jest konsumní síla lidí (resp. domácnosti co spotřební jednotky) určena jejich důchodem a to vzhledem k panujícímu hospodářství peněžnímu, jejich důchodem peněžním. Peněžní důchod jest tedy průběžnou položkou, kterou se uskutečňuje distribuce statků. Tento způsob distribuční může se nalézati ovšem v rozporu jak s komunistickým postulátem (neboť na jedné straně nalézáme velké množství potřeb většiny lidstva, které musí zůstatí nekryty, a na straně druhé četné důchody přesahují svou výší daleko výší nutnou ke krytí potřeb jejich poživatelé), tak i s postulátem kolektivistickým: distribuce dle zásluh (neboť se vyskytují velmi četné důchody nezasloužené, na př. důchody zděděné).

Někdo by mohl v této souvislosti namítati, že i výrobní organisace (podniky) jsou konsumenty (suroviny, uhlí atd.), aniž mají důchodu, neboť výnos není přece důchodem. To je sice pravda, jenže tyto výrobní organisace konsumují jen zase za účelem výroby nových statků, jež mají sloužiti další spotřebě, a tak se stále postupuje až ku poslednímu členu spotřební řady. Každá výroba musí tudíž ať přímo, ať nepřímou (ježto mezičleny jest nutno přejíti bez povšimnutí), ústiti v konsum některé konsumní jednotky, jež požívá důchodu (jednotlivý hospodařící člověk, domácnost) a musí v tomto konsumu spatřovati svůj konečný cíl: jinými slovy důchody kupují buď přímo, buď nepřímou celou výrobu — s jedinou výjimkou výroby, která je spotřebována, aniž prošla trhem (hospodářství soběstačná). Bez poslední spotřeby není ani spotřeby předchozí, a ta tedy jest jen průběžnou položkou. Tvrzení, že úhrn důchodů určuje úhrn produkce, jest tedy správné.

Na druhé straně jest opět nepochybné, že bez výroby není důchodu, již proto, že reální důchod není nic jiného, než výroba dospěvší ve stadium distribuční. Výroba a důchod — a proto i spotřeba jsou tudíž ve vzájemné závislosti. Ubití výroby zne-
možňuje konsum, odumírání konsumu ničí výrobu.

2. Závislost produkce na způsobu rozdělení důchodů.

Tim však otázka závislosti výroby není ještě vyčerpána. Celková výroba není závislá jen od celkové spotřeby, nýbrž též — a to snad měrou ani ne menší — od rozdělení (distribuce) důchodů. Neboť i velikost spotřeby jest odvislá od tohoto rozdělení. Kdyby byly všechny důchody stejně velké, dospěli bychom ke zcela jiným číslům spotřeby, než když tomu tak není. Největší spotřeba a tudíž možnost největší produkce by byla asi dosažena nivelisací všech důchodů. Značná odchylka od tohoto principu musí vzbuditi zmenšení spotřeby (podkonsum), jež nemůže býti vyrovnáno částečným zvýšením spotřeby v jednotlivých případech (nadkonsumem). Byly doby, kdy tato nerovnost vedla ku pokroku lidstva, neboť jen touto cestou se docházelo k nashromáždování zásob, t. j. k opatření výrobních prostředků (kapitálů, strojů atd.), jež vedly k dalšímu rozmnožení výroby. Tehdy se více hledaly výrobní prostředky, aby se stačilo spotřebě. Dnes jest kamenem úrazu odbyt.

Úplná rovnost důchodů není nikterak možná — a není též žádoucí, neboť by nebyla prospěšná k dosažení nejvyššího blahobytu (maximální spotřeba i výroba). Takové absolutní rovnosti nežádá ani klíč komunistický — potřeba, ani kolektivistický — zásluha, o právním řádu kapitalistickém ani nemluvě. V možnosti nerovných důchodů a tím též spotřeby skrývá se nejlepší příležitost odměny za mimořádné výkony. Bez takových odměn za výkon byla by tu snad rovnost v distribuci a nejpříznivější půda pro maximální spotřebu, avšak zcela jistě by tu nebylo maximální výroby (poněvadž by nikdo nedal maximálního výkonu) a tudíž maximální spotřeba by tedy nebyla uskutečnitelná. Nejpříznivější půda pro maximální spotřebu tedy nikterak ještě tuto maximální spotřebu nezajišťuje. To, co má býti dosaženo, jest tudíž maximální spotřeba při maximální výrobě. A nikoli tedy tvoření nerovných důchodů samo o sobě, nýbrž teprve tvoření důchodů křiklavě nerovných brání na jedné straně úplnému úkoji potřeb tím, že ponechává nesčíslné jich množství nekryto, ač při dostačujícím stavu důchodů by krytí došly, na druhé straně pak umožňuje takovou výši některých důchodů, že daleko přesahují krytí i potřeb nejmeně důležitých, čímž zůstane značný díl takových

důchodů nejen bez užití, nýbrž i bez možnosti použití pro konsum, díl to ponechaný kapitalisaci.

Rozsah spotřeby s tím i produkce jest tím podstatně zúžen a to nutně ve prospěch budoucího zvýšení produkce, jež právě vyžaduje kapitalisace ve formě strojů, továrních budov atp.

3. *Statická a dynamická nerovnost důchodů.*

Nerovnost důchodů nelze však, jak se veskrze činí, zahrnovati pod jediný pojem. Dlužno naopak bedlivě rozlišovati mezi nerovností, kterou nazývám statickou, a nerovností dynamickou. Pod statickou nerovností rozumím onu, která od nepaměti je původem rozdílu mezi bohatými a chudými, která však výrobu nijak nepoškozuje, ježto ona se přizpůsobuje stavu danému, který tu byl již před tím, než vznikla. Jinak je tomu u nerovnosti dynamické. Tímto termínem označuji onu nerovnost, která vznikla dodatečně, která z bohatých nebo alespoň průměrně silných konsumentů tvoří konsumenty slabé a chudé, takže jejím přičiněním jsou z řad konsumentů téměř zcela vylučováni. Ta nerovnost poškozuje výrobu velmi značně, ježto se zařídila na určitý konsum těchto spotřebitelů, kteří teprve dodatečně byli z konsumu vytlačeni, počítala tedy s konsumem, který se nedostavil. Pod dynamickou nerovnost, škodlivou výrobě, nespadá tedy každý pohyb důchodový, který zakládá nerovnost, na př. jí tedy není nerovnost ona, která by z chudáka učinila boháče, ježto zde naopak výrobě naskočil neočekávaný konsumní přírůstek. Škodlivou výrobě je jen pohyb zvrtný, t. j. proletářská činnost nerovnosti. K tomuto pojmovému rozdílu nerovnosti, podle mého názoru velmi důležitému a to zejména proto, že všeobecně se nerovnost důchodová paušálně posuzuje jako tíž sociální zjev, se budeme nuceni několikrát vrátiti.

Těchto úvodních poznámek bylo třeba, aby bylo lze snáze pochopiti naše tvrzení, že dnešní hospodářská krise jest krísí konsumu a krísí distribuce.

III. Příčiny krise.

Tvrdím, že kapitalistický právní řád ve spojení s technickým pokrokem a některými jinými momenty ubil konsumenta a

jest na nejlepší cestě, aby vykopal hrob výrobě a tím též lidskému blahobytu a to způsobem, který v dalších řádcích vysvětlím.

1. Technické pokroky (racionalisace ve spojení s distribučním způsobem kapitalistickým; mechanisace pracovních sil).

a) Podstata racionalisace.

Jest v podstatě racionalisace, že nahradí každého roku značný počet dělníků stroji a tím je vyloučí z výrobního procesu (nezaměstnanost). Tím však jsou tito dělníci vyloučeni současně i z řad konsumentů, neboť i tehdy, dostane-li se jim podpory v nezaměstnanosti, stačí jim to sice na uhájení holého živobytí, avšak jejich skutečná spotřební síla jest podlomena.

Mysleme si na příklad, že určitá práce musila dříve býti vykonávána 100 pracovními silami a že následkem racionalisace by stačilo nyní k jejímu obstarávání pouze 80 pracovních sil. Spotřební síla 20 přebytečných pracovníků by podstatně klesla, řekněme na polovici; tedy věc by se pak měla asi tak, jako kdyby 10 konsumentů vůbec přestalo konsumovati. (Z důvodů jednoduchosti zde úmyslně opomíjíme fakt, že poloviční spotřební sílu 20 konsumentů nelze zcela přesně klásti na roveň zcela odpadlé spotřební síle 10 konsumentů.) Tedy i kdyby po provedené racionalisaci se nezvýšila původní výroba, muselo by 90 konsumentů spotřebovati množství statků určené a vyrobené pro 100 konsumentů. Na jedné straně by tudíž 20 lidí vlastně živořilo, na druhé straně by se vyrábělo více, než by se mohlo spotřebovati. Přes to, že se výroba stala snadnější a hospodárnější, nastala by na jedné straně nadprodukce, na druhé straně chudoba a bída. Tu bychom mluvili o krizi. Byla by snad tato krize krizí výroby či nadvýroby? Nikoli, byla by to pouze krize distribuce.

Zde by se mohlo namítnouti, jak vůbec lze za vyřazení z výrobního procesu a tím i z konumu činiti odpovědným kapitalistický právní řád. Jakým právem se tu viní tento právní řád z něčeho, co by bylo způsobeno pouze pokrokem vědy, techniky a hospodářského myšlení? Kapitalistický právní řád jest tu odpověden a to proto, poněvadž právě jeho zásady připouštějí a jeho řád umožňuje jakoukoliv i tu nejhrubší nerovnost

důchodů. Důchody vznikají jen z titulu vlastnictví nebo smlouvy — a tak by s hlediska tohoto řádu bylo možno a přípustno, aby všechny statky a výrobní prostředky patřily jednomu jedinému vlastníkovi.

A tak tedy lidstvu nepřináší nesnázi racionalisace sama o sobě ve smyslu hospodárnosti, racionalisace, jež se provádí a jejíž provádění musí pokračovati, nýbrž teprve racionalisace ve spojení s vadnou distribucí statků, která poškozujee spotřebu a tím též výrobu. Reagovati tudíž na krizi ničéním zásob statků (káva v Brasílii, bavlna v USA) jest jednání podobné, jako kdyby někdo, chtěje vyrovnati povrch své zahrady, odkopal půdu z hrbolů a odvezl ji pryč a pak hledal novou půdu pro zasypání prohlubin, místo aby půdy z vyvýšenin užil přímo na vyrovnání prohlubin. Kdybychom měli co činiti se skutečnou (absolutní) nadprodukcí, bylo by lidstvo šťastno, neboť pak by žilo vlastně v nadbytku — a odpomoc by byla velmi snadná. Zavedli bychom kratší pracovní dobu. Avšak za daného stavu máme sice více zboží, než jedni (koupě schopní) mohou spotřebovati a druzí (koupě neschopní) mohou koupiti, avšak zároveň méně, než tito mohou spotřebovati a oni mohou koupiti. To již ve starém Egyptě si věděli lépe rady, neboť uschovali přebytek úrod let tučných pro léta hladová.

b) Racionalisace jako tendence ve formách produkce, distribuce kapitalistického řádu.

Naznačený stav věcí se nutně ještě zhorší, protože proces racionalisační nikterak není ukončen, nýbrž stále pokračuje. Podnikatelský duch, jehož cílem jest maximální výnos, směřuje k tomu, aby se vystačilo s minimem lidských pracovních sil a aby se vyrábělo maximum statků v závodě dle možností největším a nejvíce koncentrovaném. Ideálem, k němuž tato tendence spěje, jest tedy:

jediný výrobní závod na celém světě bez jednoho jediného dělníka a s jedním jediným majitelem - podnikatelem.

Neboť podnikatel nesnaží se jen zvětšiti svůj podnik a snížit výrobní náklad, nýbrž též o to, aby rozšířil svoji mocenskou sféru. My tu ovšem nemluvíme o poměrech, jak ve skutečnosti jsou, nýbrž uvažujeme teoreticky, jak by se vyvíjely, kdyby tu

nebylo četných překážek (jako státní moc atd. atd.), jež přímou linii zkřivují. Uveďme při tom hned, že takový způsob produkce by byl myslitelně nejlepší; částečně proto, že by se výroba co nejvíce zlevnila pro možnost obrovských množství výrobků, částečně proto, že by celou výrobu ovládala jednotná vůle a mohla tedy uskutečnit nejlepší organizaci výrobního procesu. Jaký by však byl výsledek? Myslitelně nejlepší produkce a myslitelně nejhorší distribuce. Neboť oprávněným k spotřebě by byl vlastně pouze onen jediný vlastník, neboť mimo něho nebylo by tu nikoho, kdo by bral mzdu, kdo by totiž byl účasten ve výrobě a za svoji práci dostával její část jako odměnu. Jakýkoliv konsum kromě konsumu onoho jediného vlastníka by musel spočívat na podkladě charitativním.

Z toho se podává:

Kapitalistický právní řád vede ke způsobu produkce myslitelně nejlepšímu a ke způsobu distribuce myslitelně nejhoršímu.

c) Tendence produkce a distribuce dle ortodoksního komunismu.

Idea komunistická (ortodoksního komunismu — nynějšího bolševického systému při tom nemám na mysli: jeho podstata je právě tak odlišná od komunismu původního, jako podstata anglické libry dřívější od dnešní. Název zůstal, obsah se změnil) by musela zase vésti k výsledkům zcela opačným. Kdyby byla skutečně ortodoksně provedena, musila by totiž vésti k nejlepšímu způsobu distribuce, zato však též k nejhoršímu způsobu produkce, neboť její devisou jest: každý co nejvíce pro celek. co nejméně pro sebe sama. Neboť výkon každého jednotlivce má býti úměrný jeho schopnostem, podíl na společném bohatství jeho potřebám. A tak motiv osobního zisku, který jest v kapitalistickém řáde vzpruhou činnosti jednotlivce, nahrazuje komunismus motivem lásky k bližnímu a tam, kde ji není, donucením. Donucením lze však dosíci u člověka jen průměrných a nikterak snad maximálních výkonů, neboť ty je možno pouze odměnou vylákati, nikoliv hrozbami či nátlakem vynutiti. Důvody toho jsou nasnadě. Donucení již pojmově předpokládá hrozbu trestem a není tedy donucení bez trestní sankce. Trestati lze však jedině zavinění a o tom možno mluvit pouze tam, kde

se vi o schopnosti k vyššímu výkonu, a o tom, že ho nebylo dosaženo pouze pro pohodlí nebo zlý úmysl (sabotáž). Avšak, jak se dověděti, možnost jakých výkonů se v kom skrývá, dokud sama se neprojeví? Hrozby, nátlak a tresty zde očividně nestačí. Slib odměny a prémie zde jsou jediné způsobilými prostředky. Proto též bolševismus není ještě nikterak uskutečněním pravého komunismu. Neboť pracuje s akordními mzdami, prémie za mimořádné výkony atd.; to vše jsou však prostředky převzaté z kapitalistického řádu a jeho myšlení, neboť jsou vypočteny na ziskuchtivou a egoistickou povahu jednotlivce, jak jí právě předpokládá kapitalistický řád — v protikladu k lásce k bližnímu, jež je heslem komunismu. Bohužel jest též pramalá naděje, že by se kdy mohlo od těchto prémie a tohoto způsobu odměňování upustiti, neboť to by bylo možno jen tehdy, kdyby se lidská povaha změnila ve své podstatě, což předpokládati — aspoň dosud — není důvodu. Tim se nemá říci, že je nutno, aby člověk podržel celý výtěžek své činnosti, cílící za ziskem, má-li pracovati s chutí, neboť jeho snaha po zisku je tak silná, že dá přednost dosažení 100 % před 90 %, dosažení 50 před 40, že však se spokojí i se 2 %, bude-li mít volbu pouze mezi dvěma a 1 %.

d) Důsledky, plynoucí z předchozích vývodů.

Z toho, co bylo řečeno, dovozují, že kapitalistický systém zaručuje nejdokonalejší a největší možnost výroby, komunistický pak možnost nejlepší distribuce. Proto žádný z nich nelze uchovati v úplné ryzosti a ve skutečnosti také jí není. Systém kapitalistický vzdává se ve veřejném zájmu začasť i samotné svojí základny, totiž volného nakládání vlastnictvím a svobodné smlouvy. (Sem spadají maximání ceny, ochrana nájemníků, minimální mzdy atd.) Komunistický řád poskytuje zase, jak řečeno, prémie za mimořádné výkony atd. Žádný z obou systémů není tedy dokonalý; oba vyžadují reformy, jsou však pro ni též způsobilé a mělo by se uvažovati o tom, jak by se právě cestou možných reforem spojily a uskutečnily výhody obou za současného potlačení jich nevýhod. Ostatně jsem přesvědčen, že vedle sebe oba tyto právní řády ani nebudou moci trvale existovati.

Racionalisace jako nejvýznamnější rys moderního

hospodářství a nezaměstnanost z ní plynoucí byla hlavní příčinou nynější krise. Nezaměstnanost širokých mas pracovních sil — byť snad i podstatně v menším měřítku — by tu byla i bez dnešní akutní hyperkrise vzniklé z paniky a není ji tedy považovati za zjev přechodný, nýbrž za zjev lpící na podstatě kapitalistického řádu na dlouhé časy, pokud nenastane změna v distribuci statků (rozšíření konsumu), nebo zkrácení pracovní doby (omezení výroby).

Z dosavadních vývodů tedy plyne, že dnešní t. zv. nadprodukce není tedy nikterak nadprodukcí absolutní, při níž by nebylo již odběratele zboží z toho důvodu, že by byl konsum již zcela nasycen, nýbrž nadprodukcí relativní, při níž majitelé peněžních důchodů nemohou za stávajících distribučních poměrů rozšířiti svůj konsum. A z toho onen paradox naších bídy: lidstvu se vede zle, protože má ve všem nadbytek, hladoví se, protože byly příliš velké úrody, lidé se nemohou pořádně obléci, protože se vyrobilo příliš mnoho látek, lidstvo trpí a hospodářsky upadá proto, že za ně vykonávají většinu práce stroje atd.

V důsledku toho lze se doslechnouti často o různých metodách ozdravovacích, jež nutno prohlásiti za falešné, nezdravé a zvrácené: byla-li úroda kávy příliš veliká: nechť, potopíme určité množství kávy do moře; urodilo-li se příliš mnoho bavlny, jež působí nesnáze: budiž, spálíme denně nějaký ten žok bavlny. Podle takových rad bychom zanedlouho došli k tomu, že bychom rozbíjeli stroje a operacemi odstraňovali nadbytek inteligence u příliš důmyslných lidí.

2. Splátkové obchody (*instalment business*).

Místo, aby se šlo na kořen zla, a aby se řádně léčila nemoc, která vězí v samotné podstatě kapitalistického řádu, pokusila se Amerika o léčbu symptomatickou; místo, aby se léčily příčiny nemoci, léčily se jen její příznaky. „Chybí-li konsumentů“ řeklo se tam, „nechť, my si je zjednáme.“ A přišlo se se splátkovými obchody (*instalment business*). Tím byla vzata půda budoucímu konsumu, spotřeboval se výsledek pracovního výkonu dříve, než se počlo s výkonem samotným; vyjádřeno peněžně: konsumenti byli opatřeni tím, že se jim poskytl úvěr. Místo, aby se v Americe snažili posílením širokých řad spotřebitelských na úkor nezdravé

akumulace příjmů v několika málo rukách rozšířiti okruh konsumentů horizontálně, dopustili se té chyby, že jej posunuli pouze vertikálně tím, že budoucí konsum proměnili v konsum přítomný. Spotřebitelům se nedostalo žádného rozšíření jich přítomné konsumní síly, nýbrž se jim jen dovolilo, aby svou budoucí konsumní sílu spotřebovali již v přítomnosti — a to je něco podstatně jiného. Podíl z mísy společnosti nenarostl drobným spotřebitelům na úkor jiných — a to těch, kteří nemohou již konsumovati, protože následkem obrovských svých příjmů jsou ve své spotřebě saturováni a nepřicházejí tudíž pro okruh konsumentů již v úvahu —, nýbrž narostl na útraty jich vlastní, totiž na útraty jich budoucího konsumu. To se sice nevymstilo bezprostředně, mělo se však vymstíti velmi brzo, jak se hned ukáže.

3. *Americký bursovní krach.*

Náhle přišel ohromný americký bursovní krach. Zdálo se, že ztráty nejsou ztrátami hospodářskými, nýbrž pouze číselnými. To však neodpovídá zcela pravdě. Zcela jistě nebyly krachem zničeny žádné statky tak, jak tomu bývá při živelních pohromách nebo ve válce. Avšak byl porušen distribuční proces. Každý, kdo byl při prodeji postižen ztrátou, obohatil snad tím číselně kohosi jiného, sám však z toho vyšel jako oslabený konsument, aniž opatřil za sebe náhradníka, poněvadž obohacený snad, ba pravděpodobně náležel právě mezi saturované konsumenty (neboť zpravidla z bursovního trhu právě finančně slabí bývají vypuzováni). Touto cestou vymizely náhle tisíce a tisíce středních spotřebitelů a tak řady konsumentů oslabené neza-městnanými řídly dále. Neboť každým bursovním krachem — a to je největší jich újma po stránce hospodářské — jest rozrušován distribuční proces.

A ke všemu teď přišla na řadu neblahá ona instituce splátkových obchodů. Nejen, že nebylo nové vrstvy konsumentů, jež by byla mohla nastoupiti v řady spotřebitelů na místo konsumentů krachem postižených, poněvadž konsum byl již kryt předem, nýbrž do zásob vyrobených statků ještě se vrátily statky, které byly považovány již za spotřeбенé (konsumentům k spotřebě dodané), neboť člověk z části či zcela ruinovaný nemohl dodržeti splátek. Statky domněle spotřebované hromadily

se ke stávajícím zásobám a tak vznikla zácpa ve spotřebě, jež podle našich předcházejících vývodů musila zakrátko tvořiti mocnou brzdu pro výrobu.

4. Momenty psychologické.

a) P o v š e c h n é.

A nyní přistoupil k uvedeným již příčinám krise nový moment. Moment, který bohužel provází každou krizi, který však zvláště tuto krizi vyhnal do rozměrů takřka katastrofálních. Jest to moment psychologický. Jeho podstatou jest strach. Ten se šíří ve formě pesimismu a deprese, až konečně vyvrcholí v paniku. Nejvíce se bojí lidé krise proto, že nejsou dosud přesně známy její příčiny, a z toho důvodu selhaly všechny prostředky k její nápravě. Neboť nejvíce se bojíme toho, čeho přesně neznáme, poněvadž nemůžeme přehlédnouti rozsahu hrozícího nebezpečí. Proto se jeví mnohým dnešní krise jako příšera, proti níž jest všecken boj marným. Již z toho důvodu o sobě vyplývá, jak je důležité stanovití přesnou diagnosu této hospodářské nemoci. Fak netřeba se již ptáti, zda vůbec se lze dopídití nějakých prostředků k odvrácení krise a zvláště netřeba resignovaně čekati, až krise sama od sebe se zhroutí, jak učí ti, kdo dokazují z historie grafickými křivkami, že krise je zjevem cyklickým, proti němuž není obrany. A nic není horšího než resignované, beznadějně vyčkávání a obecná nedůvěra.

Neboť hospodářsky zdatní, místo aby pomýšleli na náhradu odpadlých konsumentů, zdržují se konsumu a vyčkávají vývoje událostí, aniž si uvědomili, že tím mění poruchy způsobené krisí v úplnou pohromu. Uvedená psychologická úzkost a strach působí ve dvou směrech, z nichž jeden jest závažnější druhého.

b) P ř i b r z d ě n í k o n s u m u.

Předně je to přibrzdění konsumu. Ten čeká se stavbou, onen s investicí, jiný zase s cestováním aneb s ošacením a opatřením obuvi a na konec žije celý svět při snížené životní úrovni ze zásob, bez jich doplňování, aniž kdo sebe méně podá pomocnou ruku výrobě. Můžeme proto přímo mluvití o krisi způsobené všeobecnou askesí. Každému je volno, aby třeba

poustevníčil, ale činí-li tak bohatý, musí si býti vědom, že tím ničí výrobu a při dané distribuci kapitalistického řádu i ony, jež z výroby nepřímo vylučuje. V takovém počínání jsou lidé utvrzováni v prvé řadě klesáním cen, při němž je očekává odměna v levnějších cenách, za druhé nerozumnou propagandou mnohých hospodářských rádců někdy i v tisku — jichž hlasy nalézají příznivého sluchu často dokonce i v kruzích vládních — že totiž „v takové těžké a kritické době“ se má spořiti a vyčkávat (jako kdyby právě tím se nemusila krise co nejvíce zhoršiti). Za třetí klesajícími čísly součástí majetkových a důchodů: domů, akcií a jiných cenných papírů, výnosových čísel podnikových, důchodů gážístů atd. Jest pochopitelné, že se zde omezení spotřeby vykládává jako příkaz opatrnosti a povinnost řádného hospodaření.

Takové jednání konsumentů lze prohlásiti zcela pochopitelným. Proto však ještě není správným. Neboť jest uvážiti, že i když číselně poklesly všechny výnosy i důchody, že na druhé straně stoupla kupní síla peněz. A že, kdyby takový postup se stal všeobecným, by to vedlo k naprostému hospodářskému rozvratu, poněvadž by výroba musila zastaviti svoji činnost. I zde jest zdůrazniti: čím větší počet konsumentů, tím menší nebezpečí ze zastavení, resp. nemírného omezení konsumu. Kdyby na světě byl jen jediný konsument, nesmírně bohatý, avšak úzkostlivý, bylo by o výrobu velmi špatně postaráno, neboť by závisela na jeho rozhodnutí, zda bude či nebude konsumovati. Proto konsum co nejširší a stejnoměrně rozvrstvený jest nejlepší zárukou proti vzniku i zostření krise.

c) Správa majetku (prodeje z paniky, hroucení se kursů, vybírání vkladů, runy, útek kapitálu, panika měnová).

Druhý směr, jímž se ubírá nedůvěra a strach, jeví se ve správě majetku. Klesající výnosy působí, že každý vidí hospodářskou budoucnost co nejčerněji. Lidé prodávají bez rozvahy všechny možné součásti majetku, jednak aby se zajistili před poklesem cen a kursů, jednak aby si získali z opatrnosti hotovosti pro všechny případy a posléze s úmyslem, aby využítkovali poklesu cen k příznivým koupím. Kursovní listy burs šíří paniku do nejširších vrstev a při tom ten, kdo myslí logicky, na konec

neměl pravdu, nýbrž měl ji ten, kdo bezhlavě propadl panice. Neboť jest sice pravda, že, byť kurs dobře jdoucího podniku klesl, jeho výnosová schopnost může zůstatí beze změny. Avšak všeobecná panika podkopává nejen kursy, nýbrž i možnosti výnosu. Ačkoliv tedy normálně výnosové zhroucení předchází zhroucení kursovému, zde jest tomu naopak a panikou posedlý prodatel nenapomáhá jen kursově derutě na burse, nýbrž i podvrácení podniku samého. Mohlo by se namítnouti, že bursa se tu jen předem zařizuje podle toho, co tak jako tak by musilo přijíti, že předvídá výnosové zhroucení a tedy pouze předem přizpůsobuje kurs očekávané snížené rentabilitě. Kdyby tomu tak vskutku bylo, nezasluhovala by si bursa žádné výtky, ba naopak — bylo by třeba vychvalovati její moudrou předvídavost. Jenže věci se mají jinak. Všeobecným rozvrácením kursů rozsévá se nedůvěra a pesimismus, stlačují se všechna majetková čísla. Tím ochromuje se u všech lidí nejen konsumní vůle, nýbrž i síla, čímž zase klesají jak odbyt, tak i čísla výnosová. Tak na př. v době prodeje určité akcie prodával ji její vlastník za příliš nízkou cenu, která neodpovídala výnosové síle podniku a akcie byla tudíž podeceněna. Zakrátko však se obrazí zmenšený konsum ve zmenšené výnosové síle podniku a podnik ponenáhlu upadá. A nyní přichází onen prodávatel a honosí se svou hospodářskou předvídavostí, aniž mu napadne, že sám spoluzavinil to, co „moudře předvídal“, podoben jsa tomu, kdo říká, že předvídal výbuch podkopu — a při tom sám zapálil zápalnou šňůru. Onen prodatel by se arci mohl hájiti omluvou, že kdyby on nebyl býval prodal, že by byli prodali jiní a on že by byl zůstal černým Petrem. Tak i zde působí onen známý věčný strach, aby nás snad někdo nepředěšel a nedosáhl tím před námi výhody. Je to též důvod, proč při požárech v divadlech přijde vždy tolik lidí o život, proč tak mnohé stávky a výluky končí bez úspěchu atd. Stručně řečeno, jest to nedostatek smyslu pro solidaritu a sebeovládání, vlastnosti to, jež po právu jsou chloubou Angličanů. Zde by měl světový tisk vděčnou úlohu, aby při podobných příležitostech šířil ve veřejnosti klid a rozvahu. A zde právě tentokrát, bohužel, zklamal, neboť byl sám zachvácen nervositou a pramálo přispěl k udržení důvěry ve světě.

Obavy stejného druhu vedou též k jiným dalším opatřením

při správě majetku: k vybírání vkladů z bank, runům na banky, které mohou vésti k zastavení jich platů; k útěku kapitálu, který ústí do potíží měnových atd.

Uznáváme-li tedy po podaných vývodech, že vadná distribuce kapitalistického právního řádu a racionalisace se stálým vylučováním konsumentů jsou hlavní příčinou krise, že americký bursovní krach a splátkové obchody byly popudem k jejímu vypuknutí a že nedostatek důvěry a panika s devisou „zachraň se, kdo můžeš“ vyhnaly krisi do netušených rozměrů, pak musíme připustiti, že tato krise jest krisí konsumentů a distribuce.

Jsme-li si pak již vědomi, co jest základním zlem, nebude za těžko najíti též další příčiny krise. Všechny totiž vedou k zúžení kruhu spotřebitelů a tak nepřímo rdousí produkci. Další příčiny pak jsou hlavně tyto:

5. Ztráta odbytišť.

Rozsáhlá odbytiště, která dříve byla zásobována kapitalistickou produkcí, jsou nyní pro ni ztracena. Sem náleží Rusko, Čína a Indie, tedy území, jichž obyvatelstvo daleko přesahuje svým počtem třetinu veškeré světové populace. To ovšem nemohlo pro produkci zůstatí bez značné škody.

6. Celní přehrady malých hospodářských celků.

Bylo by omylem domnívati se, že celní přehrady malých hospodářských celků nesou hlavní vinu na krisi. Avšak jistě vinu nesou přece. Proti tomuto obvinění mohlo by se namítnouti:

„Celní hradby přece zcela nepochybně působí proti hospodárnosti (proti racionalisaci). Podstatou racionalisované výroby totiž jest, že při stejné výrobě jest potřebí méně pracovních sil a surovin, nebo při stejném počtu pracovních sil a surovin se vyrábí více. Tento případ dokonce je v převaze a předpokládá tudíž eo ipso, zvýšený počet konsumentů. Není-li jich dosti v tuzemsku, je nutno hledati je v cizině.“

Uzavře-li se však cizina celními hradbami, nastane podobný případ, jako kdybyehom se snažili zvýšiti rychlost motorového vozidla sešlápnutím akcelerátoru a zároveň zpomalili ji utaže-

ním brzdy. Takovým nerozumným počínáním trpěla by zásada hospodárnosti o nic méně než řečené vozidlo. Vyvrhnutí hospodárnosti (racionalisace) ve spojení s kapitalistickou distribuční metodou je však z hlavních příčin krise (totiž z hlavních příčin nezaměstnanosti a tím i ztráty konsumentů), jak jsi výše sám dokazoval. Celní hradby tudíž, jež působí proti racionalisaci a jež snad uměle a dokonce v určitých případech přímo v rozporu se zásadou hospodárnosti udržují při životě některá průmyslová odvětví, poskytují přece zvýšenou možnost práce pro dělníky a jistě touto cestou krisi mírní a sotva tedy mohly býti příčinou jejího vzniku či zostření.“

Tato námitka by však byla správnou, jen kdyby celní přehrady se zrušily pouze jednostranně. Pak skutečně by bylo pro domácí zemi definitivně ztraceno to, co z příležitosti pracovní a tím i konsumní bylo postoupeno cizině. Došlo-li by však u malých hospodářských celků k všeobecnému odstranění celních hradeb — a to právě se požaduje — pak není pochyb o tom, že světová výměna statků by velmi získala. Ta která země by sice musila bez celních hradeb opustiti pod tlakem cizí konkurence výrobu v mnoha odvětvích, zato však v jiných odvětvích (na př. u výroby zemědělské) by se jí dostalo odbytu zvýšeného a konsum v zemích statky volně směňujících by per saldo vzrostl a tím by se mírnila i nezaměstnanost i možnost budoucích krisi.

Nechť však už kdo s hlediska národního státu je ochránařem, či jím není, jedno jest jisto:

Se stanoviska světové výroby jsou celní hradby malých hospodářských celků rozhodně škodlivé pro světovou spotřebu, ježto ji stlačují.

Není přípustno, aby každá i nejmenší země si vyráběla vše sama. Tím méně je to přípustno, ježto moderní výrobní metody si vyžadují vždy větších a větších závodů, poněvadž v nich výroba děje se hospodárněji. Obří závody s trpasličími odbytišti jsou však vyložené rozpory. V poslední době však se stalo více otázkou módy a prestiže než nezbytnosti, aby každá země se stala soběstačnou. K čemu pak světový obchod, budeme-li míti všude soběstačnost?

Do téže skupiny, jako celní hradby, spadají i státní subvence a prémie. Kapitalismus jest přece vybudován na regu-

latorní — možno ji nazvati přímo statistickou, poněvadž nahrazuje statistické počty a data, bez nichž bychom se pro účely výroby jinak neobešli — funkci ceny. Každé umělé posunutí ceny podlamuje a ničí tuto funkci.

7. *Mezinárodní zadlužení a reparače.*

Akumulace důchodů, o níž byla průběhem našich předcházejících vývodů řeč, totiž akumulace, která byla způsobena racionalisací a umožněna distribučním klíčem kapitalistického právního řádu, jenž připouští jakoukoli nerovnost a tedy akumulace, která vedla k prořidnutí řad plnohodnotných spotřebitelů, vztahuje se ve své podstatě na individua, na jednotlivce lidské společnosti.

Stejně důsledky, jakými se projevuje racionalisace vzhledem k jednotlivcům, má mezinárodní zadlužení vzhledem k celým národům, tedy k vyšším společenským jednotkám. Jako jednotlivci upadají v nezaměstnanost a opouštějí okruh konsumentů, právě tak se děje i celým národům, ba celým světadílům, které chudnou a pozbývají označení, že jsou konsumenty.

Neblahé hromadění finanční síly, jakožto nakupená a soustředěná síla spotřební, sedí tu jako velká houba, která přisává k sobě spotřební sílu dvojím směrem. Jednak individuálně ve vztahu k jednotlivým konsumentům a to zase buď racionalisací, jak jsme již vylíčili, nebo bursovními transakcemi atd. atd., jednak kumulativně ve vztahu k celým národům na př. mezinárodním zadlužením, jímž zvláště po válce se staly některé národy poplatnými pro celá desetiletí. Sem spadají také inflační procesy atd. atd.

Tato naše zmínka o akumulaci nemá a nechce míti ničeho společného s agitátorskými hesly, jako je na př. heslo „Exploitače“, která zdůrazňuje morální stránku celé záležitosti; zde se stal jen pokus vysvětliti na podkladě čistě hospodářském, jak pomalu, ale bez ustání se mění konsumentí v nekonsumenty. Celý svět, ba i ony hospodářské subjekty, v jejich prospěch se ona akumulace děje, mají zájem — a to velmi osobní zájem —, aby se tu zjednala náprava. A čím dříve, tím lépe. Bursovní krachy, procesy inflační a deflační jsou však

nejlepšími prostředky, jak onu akumulaci doplniti a vyvrcholit. „Slabí“ a „prostředně silní“ budou odstraněni a posléze jen „silní“ zůstanou, t. j. subjekty oněch vrcholných akumulací.

Evropa se tak stala, možno říci, takovým nezaměstnaným, který dostává od Ameriky podporu v nezaměstnanosti ve formě moratorií a slev z dluhů a jemuž se dovoluje kupovati na splátky ve formě půjček. Je to stále tíž splátkový obchod, jenomže zde ve velkém, bez zboží, avšak s poukázkami na ně (jedna výjimka tu jest; totiž půjčky pro účely čistě investiční). Rozdíl je pouze v tom, že dlužník (Evropa) již svoji příští porci, t. j. porci svých dětí, z velké mísy statků již předem snědl, či — lépe řečeno — rozstřílel ve válce.

Nejhorší kategorií mezinárodního zadlužení jsou z hospodářského hlediska dluhy válečné, neboť vděčí za svůj vznik nikoliv produktivním investicím, nýbrž účelům zcela neproduktivním — ba ještě hůře, účelům, které výrobu a možnosti příští výroby přímo ničily. Jsou některé dluhy, které obohacují příští generaci, tyto dluhy ji však ochuzují, aniž obohatily generaci tu, která je uzavřela, ježto nesloužily spotřebě, která tvoří a zvyšuje blahobyť, nýbrž silám ničivým.

Mimo to způsobují tyto dluhy u dlužnických států podkonsum, který nelze vyrovnati nadkonsumem u věřitelských států, pokud jich konsum jest satureován.

Americe se dluží obrovské obnosy. Uvažovalo se též o tom, jak je bude lze zaplatiti? Jak se vyrovnávají mezinárodní dluhy? Statky (práci) nebo zlatem. Statky a práci odmítá Amerika přijmouti, neboť jich nepropouští svými vysokými celními hradbami, zlato má skoro již všechno sama. Jestliže ještě skoupí všechny evropské podniky — a k tomu již mnoho nechybí — zavře z důvodů racionalizačních většinu závodů a bude vyráběti statky pro evropskou spotřebu buď jen v amerických nebo jen v několika málo evropských podnicích; ale čím a zač budou si Evropané ty statky moci kupovati?

Mezinárodním zadlužením byla konsumní síla v dlužnických státech podlomena neméně, než byla podlomena těmi skutečnostmi, které jsme uvedli dříve. Místo aby při stoupající výrobě svoji spotřebu obohacovaly a těšily se zvýšenému blahobytu, spotřeba jich klesá nebo v nejlepším případě jest stagnantní, a tak opět vzniká zdánlivá umělá nadprodukce, jež působí zlobně na všeobecný hospodářský rozkvět.

Tímto výkladem, myslím, uvedl jsem nejdůležitější důvody, které buď způsobily nebo zостřily krizi. Opomím zůmyslně ještě vypočítávati další důvody, které jsou méně závažné, tak na př. znehodnocení stříbra, které oslabilo spotřební sílu oněch států, které mají měnu stříbrnou. Tento výpočet omezují proto, ježto také veškeré další důvody, jež způsobily nebo zostřily krizi, spadají do téže skupiny jako ty, jež byly jmenovány, totiž do podlomení spotřební síly. Diagnosa sama není arci ještě nápravou. Jistě však jest nezbytna pro stanovení cesty k nápravě, ona je prostředkem, vyléčení je účelem.

IV. Obvyklá diagnosa světové krise (teorie o deflaci) a její vyvrácení.

1. Vznik této diagnosy o deflaci.

Nynější poměry možno charakterisovati též tak, že jako za dob peněžní inflace se utíkalo od peněz ke zboží, dnes přchá se od zboží (a podilnictví na něm — jako jsou zásoby zboží, podniky, akcie atd.) a hledá se útočiště v penězích. Tím byl vzbuzen nesprávný dojem, že jde vlastně o peněžní a zlatou deflaci, neboť je tu nasnadě tento závěr: je-li útěk od peněz kriteriem inflace, jest opačný proces, totiž útěk od zboží k penězům, evidentně známkou peněžní deflace. Přes to však jsem toho názoru, že tento závěr není správný a také jsem již uvedl důvody, proč dnes přes všechny zdánlivé symptomy deflace máme co dělati, jak se domnívám, nikoli s deflací, nýbrž s krizí konsumu.

Krise ta vznikla částečně z toho, že tu není schopnosti ke konsumu (to platí zejména o nezaměstnaných, kteří byli vyřadění z výrobního procesu), částečně z toho, že tu není vůle ke konsumu (to platí o úzkostlivých, opatrných, nedůvěřivých a vyčkávajících), kterýžto nedostatek vůle se velmi často průběhem času měnívá v nedostatek schopnosti ke konsumu. Krise nevznikla tedy podle mého mínění vzestupem hodnoty peněžní, nýbrž všeobecným znehodnocením zboží; a toto znehodnocení zase je důsledkem skutečnosti, že těmi, kteří se měli státi spotřebiteli, avšak jimi se státi nemohli a těmi, kteří se jimi státi mohli, avšak tomu nechtěli, zboží veskrze bylo odmítáno a tak došlo tedy k jakémusi všeobecnému „horror consumptionis“, jenž jest vedle znehodnocení zboží nejvýznamnějším kriteriem dnešní krise.

2. Pojmový rozdíl mezi krizí z deflace a krizí konsumentů.

a) Společné znaky a vysvětlení tohoto paralelismu, svádějícího k omylu.

Což pak to není totéž, vzestup hodnoty peněz nebo pokles ceny zboží? Pro laika, který vidí jen symptomy, a to ještě některé z nich, a to povrchně, snad ano, avšak pro bedlivého pozorovatele a pro lékaře, jenž chce léčit tuto hospodářskou nemoc — nikterak. Některé ze symptomů dnešní krise jsou arci skutečně takové povahy, že nás mohou uvést v omyl, svědčíce zdánlivě o deflaci, ježto se vyskytují jak u deflace, tak u krise konsumu. Jsou to pak tyto:

1. Klesající tendence cen, tedy větší kupní síla peněz, což znamená též vzestup hodnoty dluhů.

2. Obecnost, s jakou cenový pokles zachvátil celý trh. Kdyby totiž se pokles omezil jen na určitá odvětví výroby, mohlo by se souditi na zvýšenou výrobu těchto odvětví.

3. Okolnost, že zde vznikla hospodářská krise u výroby, která se šíří a mění též v krizi finanční, v krizi státních financí. To svědčí také zdánlivě o deflaci, neboť kdyby šlo o pokles cen jen v důsledku zvýšené produkce bez současné deflace, nastal by zřejmě větší blahobyt a ne krise.

V přítomné krizi tedy dle mého názoru nejde o peněžní či zlatou deflaci, jak se dnes skoro veskrze hlásává.

Jistě jsou dnes peníze hodnotnější v poměru ke zboží, než byly dříve, avšak, jak jsme ukázali, pohyb nevychází se strany peněz, nýbrž se strany zboží. Když nikdo nechce zboží a zboží jest stále odmítáno, musí jeho vlastníci přilákati kupce snížením ceny nebo se aspoň o to — byť i často bezvysledně — pokusiti. Psychologicky jest tu zdrženlivost kupců též vysvětlitelná tím, že nerado se přijímá to, co se příliš horlivě nabízí. To platí všeobecně a neméně o směně.

Mohlo by se zdáti, že otázka, zda pokles cen vychází se strany zlata či zboží, jest otázkou čistě teoretickou, která nemá pro praxi významu, neboť v praxi to vyjde vždy na jedno — za předpokladu, že zhodnotnění zlata a pokles cen by byly kvantitně úměrné. Tento předpoklad však splněn není. Avšak i tehdy, kdyby splněn byl, byla by otázka, zda pohyb vychází od zlata či od zboží, velmi důležitou, vzhledem k opatřením,

neboť bez správné odpovědi na ni nemůžeme se zdarem hledati pravou cestu k nápravě. A v této souvislosti bych chtěl hned zdůrazniti, že je pověrou, tvrdí-li se dnes velmi často, že krizi způsobilo hromadění zlata, čímž implicity se svaluje vina za neblahý hospodářský stav na Francii, pokud se týče na Federal Reserve Board. Nikoli nerovnoměrné rozdělení zlata, způsobené onou tesaurací, nýbrž nerovnoměrné rozdělení důchodů (obzvláště dynamické) jest hlavním pramenem zla. Jest sice jisto, že z největší části vděčíme za krizi a za její vznik Americe, avšak ne proto, že tesaurovala zlato, nýbrž proto, že tam byl počátek racionalisace a že instituce splátkových obchodů tam byla neobyčejně rozšířena a zvláště též, že americký bursovní krach byl hlavním nárazem, po němž propukla krise. Tyto všechny skutečnosti ve spojení se způsobem kapitalistické distribuce byly příčinami krise.

b) Odlišné znaky a důvody, vyvracející správnost teorie o zlaté deflaci.

Ostatně důvodů, které svědčí o nesprávnosti teorie o deflaci, jest dosti:

1. Kdyby krise byla vznikla pouze vzestupem ceny zlata, pak skutečně nemám vysvětlení pro to, jak mohlo dojít k oslabení konsumu a tím k odbytovým nesnázím hned od vzniku krise. Ceny zboží by byly sice ihned po zhodnotnění zlata poklesly, nebyly by však poklesly důchody, jež jsou vlastně u většiny měn vyjádřeny ve zlatě (pevná relace ke zlatému dolaru). Stejně vysoký důchod by byl pak kupoval levnější zboží a to bylo by přece musilo mít za následek nikoli odbytovou krizi, nýbrž hlad po zboží a tedy pravý opak. Neboť vzestup ceny zlata by tu byl působil stejně, jako kdyby každý majitel peněžního důchodu byl dostal k svému dosavadnímu důchodu a platu přidáno. Kupní síla důchodu a tím i jeho konsumní síla by byly stouply, jeho blahobyť by se byl na jistý čas zvedl. Důchody a platy byly by se arci nemohly trvale udržeti na své výši a jako při každé deflaci bylo by bývalo musilo dojít k důchodové a příjmové redukei. Avšak první čas po deflaci by věci byly nutně vypadaly tak, jak jsme řekli.

Jaká však byla skutečnost? Ceny statků poklesly, avšak nenastalo žádné oživení odbytu, nýbrž jeho ochabnutí. V hospo-

dářské mluvě to znamená, že nedošlo k všeobecnému poklesu cen za současného udržení stejné výše důchodové, jak by to bylo vyžadovalo stoupnutí hodnoty zlata a deflace, poněvadž by to bylo nemohlo mít za následek pokles konsumu, jaký ve skutečnosti nastal. Tento pokles musil tedy mít jinou příčinu. A tou bylo: částečná nebo úplná ztráta konsumní schopnosti (nezaměstnanost, bursovní ztráty atp.), nebo dobrovolné omezení konsumu pod vlivem obav, paniky, nedůvěry atd., jak byla o tom výše řeč.

2. Buď by bylo musilo běžeti o deflaci peněz, a to v těch státech, jichž měna nemá pevné relace ke zlatu, nebo o deflaci zlata, tedy o zhodnocování zlata. V prvním případě by krise byla mohla býti pouze krisí lokální povahy, jak tomu bylo svého času u nás nebo v Itálii. V druhém případě, a to jest asi případ, který tane na mysli většině teoretiků, povstává deflace (zlata) dle názorů jedněch hromaděním zlatého pokladu ve sklepeních cedulových bank, nebo podle názoru druhých úvěrovou jich politikou. Ježto pak zlato se téměř vůbec dnes nenalézá ve volném oběhu, nebo jen poskrovnu, ústí oba tyto argumenty vlastně v jeden jediný, ježto zlato nemůže působiti na hospodářství přímo, nýbrž teprve nepřímo prostřednictvím volnější nebo přísnější úvěrové politiky. U deflace by tedy bylo nutně musilo nastati velmi přísné, upjaté a úzkoprsé poskytování úvěru, což, jak myslím, nikterak neodpovídá naší zkušenosti. Rozhodně by tu byla musila býti také možnost zlomiti, anebo aspoň podstatně zmírniti krisi změnou úvěrové politiky cedulových bank — a to by tedy jistě nebylo bývalo úkolem tak příliš těžkým a cedulové banky by se ho jistě bývaly již podjaly. Bohužel snížení úroku, které dříve pravidelně povzbuzovalo oživenutí konjunktury, selhalo tentokrát úplně.

Dále: nerovné rozdělení zlata by bylo musilo působiti úvěrové potíže především ve státech s malými rezervami zlata, což, pokud je mi známo, nelze prokázati, ba spíše opak jest pravdou.

Tim nechci tvrditi, že nerovné rozdělení zlata jest zcela bez významu, nebo že není vůbec škodlivé. S hlediska měnové politiky může býti velmi závažným, nastane-li run na devisové rezervy země, jak tomu bylo nyní v Anglii. Tvrdím pouze, že hromaděním zlata v jednotlivých cedulových bankách (Francie, USA)

není nikterak skutečností, jež by byla klíčem k vysvětlení vzniku krise.

3. Ve státech se stříbrnou měnou musila by krise probíhat téměř nepozorovaně, nebo aspoň daleko mírněji než jinde. Tomu odporuje skutečnost.

4. Krise by byla musila povstati v tom státě nebo v těch státech, kde se provozovala úzkoprsá úvěrová politika. Krise však měla, jak známo, svůj počátek v USA a nelze přece vskutku tvrditi, že by uvedený předpoklad, pokud se týká USA, platil. Omezování spekulace daleko ještě neznamená deflační úvěrovou politiku.

5. Musila by to býti deflace nejen bezplánovitá, nýbrž bezedná sui generis, neboť, jak víme ze zkušenosti, při všech dřívějších deflačních pokusech nejen že tu byl plán, nýbrž jakmile tento plán se ukázal příliš maximalistickým, bylo hned další provádění deflace zastaveno. Nynější domnělá deflace se však zastaviti nedá a nebude ji možno zastaviti, dokud lidé neupustí od paniky, nepotlačí nezaměstnanost a dokud lidstvo bude vůbec schopno ještě omeziti svůj konsum. Tyto meze (pro ty, kteří se zdráhají konsumovati) byly by již brzo dosaženy, kdyby mezitím řady těch, kteří konsumovati nemohou (finančně ruinovaní), nebyly vzrostly v míře tak povážlivé. Dynamická nerovnost důchodů se tudíž stále ještě zvyšuje, vyžaduje si nových obětí a upevňuje i nadále svoje panství.

6. Kdyby krise byla bývala zaviněna zhodnotněním zlata, byly by musily ceny všech druhů statků klesnouti stejnoměrně, neboť jejich vzájemný hodnotný poměr (poměr k hodnotě) nebyl by zhodnotněním zlata mohl doznati přece nějaké změny. Poklesy cen v různých oborech však nikterak nejsou stejnoměrné. Moje vysvětlení této skutečnosti jest to, že ceny klesly v tom kterém oboru podle míry zmenšeného konsumu, ať už průběžného nebo konečného. Při tom jsem si ovšem vědom, že ve výjimečných případech zde mohly spolupůsobiti též důvody zvláštní i na straně statků (velké úrody).

K tomu dlužno ještě podotknouti, že správnost mého závěru, že světová krise nevznikla žádnou deflací, se nijak nezmenšuje okolností, že četné státy v poslední době skutečně sáhly po některých opatřeních vyloženě deflačních. Tato opatření byla finančním správám vnucena jednak špatnými výnosy daní (tak

na př. snižování platů státních zaměstnanců), jednak ohledy na měnu (na př. zvyšování úrokových sazeb). Při skutečné deflaci byla by tato opatření značila přizpůsobení se novým poměrům v hodnotě peněz a byla by přinesla ozdravení a návrat k poměrům normálním, při krizi konsumu bohužel přinášejí však jen zostření krise, neboť zdražení úvěru znesnadňuje situaci výroby, snížení platů u gázistů situaci konsumu. To, co bylo řečeno o zásahu státní správy, platí, rozumí se, také o příslušných opatřeních soukromých podniků.

V. Závěr.

Závěry, k nimž docházím z předcházejícího rozboru, jsou tyto:

1. Kořen krise světové je hledati v první řadě v racionalizaci (která je důsledkem moderního pokroku techniky) ve spojitosti s kapitalistickým rozdělovacím klíčem. Technický pokrok vede k maximální a koncentrované výrobě, tedy k **maximalisaci výroby**, ale zároveň k mechanisaci výroby prostřednictvím strojů, tedy nepřímou k **minimalisaci konsumu**. Rozdělovací klíč kapitalistický vytváří na jedné straně stále větší měrou „nekonsumenty“, na druhé straně „přesycené“ v tom smyslu, že nad určitou mezi jich konsumní síla musí ležeti ladem. Máme tedy na jedné straně relativní nadprodukcii, na druhé podkonsum. Řečená tendence po maximalisaci výroby na jedné a minimalisaci konsumu na druhé straně vytváří diametrální rozpor. Rozpor ten je důsledkem kapitalistického řádu, neboť tendence po maximalisaci výroby a její mechanisaci by o sobě běžely souběžně a odporují si teprve v souvislosti s kapitalistickým rozdělovacím klíčem. Bez reformy by se kapitalismus takto přivedl ad absurdum. Rozpor ten je kapitalismu imanentní, tudíž prvku trvalým, podstatným, a dokonce prvku, který je na postupu, ježto rozsah výroby i její mechanisace pokračuje.

2. Vedle tohoto kořene, kapitalismu imanentního, vznikly krisi i jiné druhy dynamické nerovnosti, neboť sem spadá každý proletarisační proces (na př. inflační pochody, bursovní krachy atd.). Na rozdíl od bodu prvního tvoří dynamická nerovnost sem spadající prvek rázu náhodného, kterému chybí přídomek

nutnosti; tyto prvky nejsou na postupu, což z jejich povahy náhodné se podává samo sebou.

3. Krise byla podnícena ještě jinými okolnostmi rázu náhodného, jako na př. je vření v Indii, Číně atd., jež veskrze se vyznačují tím, že konsumní sílu světa podlomily a ochromily. Důležitost jim příkládám menší, nikoli proto, že zúžily konsumentický kruh méně než prvá kategorie, — naopak snad jim v tom směru připadá i větší podíl, — nýbrž proto, že pouze shoda časová a nikoli imanentní nutnost dala jim vyniknouti.

4. Kvantitně největší podíl na rozsahu nynější krise bych však příkládal momentům, jež úhrnně nazývám psychologickými. Spadá sem nedůvěřivost, napodobení jednání jiných, strach a panika, tedy ona všeobecná psychosa, která se dostavuje téměř u všech krisí hospodářských.